

Maria Lesz-Duk

PRZYMIOTNIKI O SKŁADNI PRZYIMKOWEJ
W POLSZCZYŹNIE DOBY NOWOBOLSKIEJ

W artykule tym rozpatruje się konstrukcje przymiotnikowe, w których wyrażenia przyimkowe są rządzone bądź konotowane; nie bierze się pod uwagę związków przymiotnikowych o charakterze luźnym (np.: *blady z zimna*).

Analizując materiał językowy można zauważyć, że stopień łączliwości przymiotników z wyrażeniami przyimkowymi nie jest tak ścisły, jak w konstrukcjach z czasownikami. Większość przymiotników w polszczyźnie występuje samodzielnie, nie wymagając żadnego określnika. Dopełnienia przymiotnikowe wyrażają obiekt, na który rozprzestrzenia się jakościowa cecha. Mają one przeważnie znaczenia ograniczające (limitatywne)¹, co uwidacznia się, gdy porównujemy użycia przymiotników bez dopełnienia i z dopełnieniem, np.: *nowe wrażenia a nowe dla mnie wrażenia, mały człowiek a mniejszy ode mnie człowiek*.

Sporo przymiotników dziedziczy rekcję swojej podstawy czasownikowej, np.: *pochodny od czego < pochodzić od czego, powstały z czego < powstać z czego, zależny od kogo < zależać od kogo, dojrzały do czego < dojrzeć do czego*. O tym problemie pisze D. Buttler² stwierdzając, że im większy jest w przymiotnikach odczasownikowych stopień ich regularności derywacyjnej i znaczeniowej odpowiedniości wobec czasownika, tym bardziej bezwyjątkowo przejmują one od swojej podstawy zasób właściwych jej związków syntaktycznych.

Wiele przymiotników w dobie nowopolskiej zmieniło składnię.

¹ E. S. Skoblikowa, *Sowriemiennyj russkij jazyk*, Moskwa 1979, s. 167-170.

² D. Buttler, *Rekcja przymiotników odczasownikowych*, "Poradnik Językowy" 1967, z. 8, s. 357-370.

Najczęściej mamy do czynienia z przekształcaniem się wyrażenia przyimkowego w inne wyrażenie przyimkowe (np.: *Dziś jesteś na mnie niełaskawa*, lepiej: *dla mnie*. SPP s. v. *niełaskawy*) oraz wyrażenia przyimkowego w formę przypadkową bez przyimka (np.: *Jego zdrowie Bardzo długo dla polskiej potrzebne jest doli*. ZabFiz 4; *dziś: potrzebne polskiej doli*).

1. PRZYMIOTNIKI ŁĄCZĄCE SIĘ Z WYRAŻENIAMI PRZYIMKOWYMI Z DOPEŁNIACZEM

1. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym *od+D*

a) Konstrukcje z przymiotnikami w stopniu wyższym

Wyrażenie przyimkowe *od+D* w związku z przymiotnikami w stopniu wyższym pełni funkcję dopełnienia porównawczego. Dopełnienie tego rodzaju występuje w polszczyźnie doby nowopolskiej w szerokim zakresie. Oto przykłady: *jesteśmy lepsi od rudzosiemców*. KrasPodst 72, *ta materyja była natenczas droższa od srebra*, KitOpis 430, *leśny urząd leśniczego bywa zyskowniejszy od innych*. JezWyb 208, *człowieka ode mnie ubojszego nie ma*. TremList I 49, *są tysiące biuńszych od ciebie*. MickDzP III 56, *wasi bogowie mocniejsi są od mojej nienawidzi...* PrusFar II 40, *ziemia wydała większego od siebie zbrodniarza!* Święt 68, *widzę twarze od papieru bliedsze*. Pawlik 95, *Pomagał mu "srońszy od tygrysa i dzikszysy od..."* Świętopełk czeski. Jasien 120.

Dopełnienie przyimkowe po przymiotnikach w stopniu wyższym jest synonimiczne do dopełnień wyrażonych formami analitycznymi *bardziej, więcej, więcej*.³ Przykłady: *Tys winniejszysy nade mni*, *żeś rządził niedbale*. KarpDz I 315, *Nikt na świecie nie może ci być ośmieszycielszysy*. NałGran 64, *znasz pan coś okropniejszyszego jak myśli*, *że to co nam przepełnia serce, ma być złudzeniem* Bliz 99.

b) Konstrukcje z przymiotnikami w stopniu równym

Pierwszą grupę stanowią przymiotniki konotujące dopełnienie porównawcze, typu: *inny, odmienny, odrębny, różny*. Przykłady: *Trębapze i dobosze [...] mieli mundur odmienny od żołnierszy*, KitOpis

³ O synonimiczności konstrukcji komparatywnych pisze M. Szupry-

369, Była tak różna od siostry, że trudno było uwierzyć w ich tak bliskie pokrewieństwo. SPP s. v. różny, góry mają roślinność odrębną od roślinności obszarów nizinnych. SPP s. v. odrębny.

Po przymiotniku *inny* spotyka się oboczności wyrażen przyimkowych *od+D* || *niż+M*, np.: sam był dziwny, *inny* od wszystkich ludzi. NałGran 19, To człowiek *inny* niż wszyscy. SPP s. v. *inny*.

Z dawnych konstrukcji wymienić tutaj warto związki *osobny od kogo*, *od czego* 'różny, odmienny' oraz *czysty od kogo*, *od czego*, np.: włoski naród jest [...] wyraźnie narodem *osobnym od innych*, Jezwyb 217, lepiej by było dla rodzaju ludzkiego, aby towarzystwa [...] żywiły spokojne i *od krwi czyste* duchowieństwo, niżeli te straszne [...] wojska StPrz 138-9, ZapK 1974, s. 38.

Drugą grupę stanowią przymiotniki łączące się z dopełnieniem przedmiotowym, takie jak: *bezpieczny*, *daleki*, *należny*, *niedaleki*, *niecałkowity*, *nierozdzielny*, *wolny*, *oddzielny*, *odległy*, *poshodny*, *powstały*, *spokojny*, *swobodny*, *wolny*, *zależny*, *zawisły*. Przykłady: obowiązki względem króla są *niedłuzne od obowiązków* względem Ojczyzny. KonPis II 130, władza wykonawcza powinna być zupełnie *od reprezentantów oddzielna*, KołList II 51 (dziś raczej: *oddzielna*), Ostrzegam zawnazasu, iż *si* tak fanatycznego uprzedzenia *daleki* jestem; KraşPodst 193, Kasztelan przestrzegał mię, abys WKMc [...] głowę miał *ode mie spokojną* TremList I 105, Tu zapadną konkluzje, *od rezolucyi* Szkoły Gł. *zwisłe* ŚniadKor I 403, miasto jutro się obudzi *wolne od zgrozi* łotrów. SłowDz VII 159, mumia Ramzesa XII po dziś dzień spoczywa [...] *bezpieczna od złodziejów*, PrusFar II 281, Był *niedaleki od urzeczywistnienia* swych planów. SPP s. v. *niedaleki*.

W wieku XVIII przymiotniki *bezpieczny*, *daleki*, *wolny* miały obok przyimkowej również rekcję dopełniaczową, np.: *Bezpieczny* *śycia* i *majątku* śpiewa KarpDz I 102⁴. Doktor Barton, *daleki* *prześciców*, potwierdził mi, iż drzewo te na nim i wielu innych dotknięciem jednym czyni skutki trucizny NiemPod 271, ZapK 1974, s. 38, *wolnemu* *trobek* i ciężkiej *prace* ściele makowe sen materace Zabłocki, SL s. v. *wolny*.

c z y ń s k a w artykule *Związki składniowe form stopnia wyższego polskich przymiotników*, "Polonica" 1979, nr 5, s. 115-135.

⁴ Przymiotnik *bezpieczny* miał znaczenie 'pewny', por. SL s. v. *bezpieczeństwo*.

Odnotować warto także wymarłą konstrukcję *pełny od czego*, np.:
Dopiero kubek był *pełny od złoto-żółtego płynu*, aliści dno śmieje się szyderczo! *ŻerCha 210, ZapK 1977, s. 29.*

W wyrażeniu przyimkowym *od+D* występują rzeczowniki bez ograniczeń.

2. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym *do+D*

Wyrażenie przyimkowe *do+D* jest konotowane przez liczne przymiotniki rodzaju: *adekwatny, analogiczny, chętny, ciężki, dobry, dogodny, dojrzały, dostateczny, gotowy, konieczny, leniwy, łatwy, nagły, nawykły, niebezpieczny, niemożliwy, nieskory, nieużyteczny, niewspółmierny, niezbędny, niezdatny, niezdolny, ochoczy, odpowiedni, pilny, podobny, pomocny, porywczy, potrzebny, proporcjonalny, przydatny, przywykły, równoległy, skłonny, skory, skuteczny, skwapliwy, sposobny; sprytny, stosowny, tępy, trudny, właściwy, wyborny, wygodny, wyśmienity, zdatny, zdolny, zgrabny, żyty, zmysłny, zręczny*. Oto parę przykładów: Ten artykuł jest *nagły do załatwienia*, *ŚniadKor I 403*, starajmy się pierwszej uczynić ich *sposobnymi do czucia* *KrasPodst 229*, nauki *do ludzkiej uszczęśliwienia społeczności [...] są pomocne*, *Ludzie 438*, młodzi ludzie [...] *porywczy do kłamstwa [...] całą niby ogarna Rzeczpospolitą*. *KonPis II 329*, znajomości *podobne są do widm* *SłowDz XIII 176*, był *tępy do książki*, *RzewPam 18*, nie zawsze jestem *skłonny do zariębień*, *PrusLal II 130*, *niezdolny jesteś do niczego* *Świąt 296*, Była dobra [...] *co było tak trudne do przebaczenia*. *NałGran 64*, pisze Thietmar, *nieskory do pochwał Polaków*. *Ja-sien 85*, Była szczególnie *zmysłna do ręcznych robót*. *SPP s. v. zmysłny*.

Z dawnych konstrukcji odnotować należy związki z przymiotnikami, które zmieniły składnię. Przykłady: *do+D > dla+D* lub *wobec+D*: *zastałem tu [...] p. Dominika zdrowego i śmielszego do mnie*, *KarpKor 45*; *do+D > w+Msc*: *[gwardyjacy] byli sprawni do korda*, *Kit-Opis 360*; *ku+C > do+D*: *trudnem staje się to przedsięwzięcie, jeżeli nie niepodobnem ku wykonaniu* *MochLit 1, ZapK 1975, s. 41*, *łatwo mógł sobie wyobrazić człowiek innowierny, skłonny może w duszy ku wszelkiej pompie prymitywnej powagi* *BerOz 89, ZapK 1977, s. 29*; *do+D > D*: *Teraz ograniczę się na chodzeniu jak najczęściej do Komedii, aby chwycić, co jest warte do chwytania* *ZapL I 197, ZapK 1977, s. 29*.

W dawnej polszczyźnie przymiotniki *podobny*, *równoległy* wiązały się z celownikiem, np.: Przydadzą im córę [...] *matuni podobną*. TremPis I 36, w milczeniu przeszli aleję *równoległą ogrodowi* Orzpieśń 43, ZapK 1977, s. 29. Natomiast przymiotniki *pilny* i *zdolny* łączyły się z dopełniaczem, np.: [promotor różańcowy] miewa częste posiłki i podarunki od braci i sióstr, kiedy jest *pilny urzędu* swego KitO 24, ZapK 1974, s. 38 (dziś: *pilny do czego* lub w czym), On *nie zdolę* żadnego hańbiącego *uczynku!* ŁozSzar I 154, ZapK 1975, s. 40.

W wyrażeniu przyimkowym *do+D* występują tutaj rzeczowniki nieżywotne, przeważnie abstrakcyjne. Jedynie przymiotnik *podobny* może łączyć się z rzeczownikami żywotnymi, np.: *podobny do ojca, do kota*.

3. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym *dla+D*

W polszczyźnie doby nowopolskiej spotyka się wiele przymiotników o różnorodnej semantyce konotujących wyrażenie przyimkowe *dla+D*. Są to: *bezlitosny, bezczelny, bezwzględny, brutalny, chwalebny, cierpliwy, ciężki, czuły, dobry, drogi, fatalny, gburowaty, gościnnie, groźny, grubiański, grzeczny, narady, hojny, koleżeński, kurtuazyjny, litościwy, luzaki, łaskawy, łatwy, miły, niebezpieczny, niegodny, nieprzenikliwy, nieprzystępny, nieszczęśliwy, nieufny, niewygodny, niewykonalny, niewyobraźalny, niezębny, niezrozumiały, obojętny, obraźliwy, odpowiedni, okrutny, opiekuńczy, ościacalny, ordynarny, osiągalny, oschły, ostry, oziębły, pamiętny, pobieżliwy, podatny, pomyslny, potrzebny, pożyteczny, przychylny, przyjemny, przykry, równy, skąpy, słaby, słodki 'miły', słuźalczy, srogie, stosowny, straszny, sympatyczny, symptomatyczny, swoisty, szczery, szkodliwy, szorstki, tkliwy, trudny, uciążliwy, uczynny, uniżony, uprzejmy, usłużny, użyteczny, ważny, wspaniałomyślny, zabawny, zabójczy, zbawienny, znamieny, zrozumiały, życzliwy. Przykłady: *We sprzec [...] człowieka jest uczynek dla dobrego chrześcijanina sđawienny*, NarKor 18, *Czynisz WWPan rzecz wielce użyteczną dla współziomków swoich i chwalebłą dla siebie*, Ludzie 453, *Nie mogła być dla mnie przykrzejsza chwila śniadKor I 388*, *Bo się boję niegodnych dla siebie następców*, TremPis II 143, *ofiara [...] Nigdy trudną nie była dla Jagiełłów rodu*. Peliń 83, *bądźże ty litośną dla starej matki*, SłowDz VII 181, *tylko dla mnie jesteś wyjąt-**

kowo okrutna, Święt 12, Jest to uczucie równie przykre dla ofiarowującego, PrusLal II 333, decyzja papieża była dla Polski pomyslna. Jasien 285.

Spora liczba przymiotników ma oboczną składnię przyimkową i celownikową, typu: *daleki dla kogo* || *komu*, *dogodny dla kogo* || *komu*, *konieczny dla kogo* || *komu*, *miłościwy dla kogo* || *komu*, *niechętny dla kogo* || *komu*, *niedostępny dla kogo* || *komu*, *niemiły dla kogo* || *komu*, *nienawistny dla kogo* || *komu*, *nieobcy dla kogo* || *komu*, *nieprzychylny dla kogo* || *komu*, *nieprzydatny dla kogo* || *komu*, *nieużyteczny dla kogo* || *komu*, *niezbędny dla kogo* || *komu*, *obcy dla kogo* || *komu*, *potrzebny komu*, rzadziej: *dla kogo*, *przychylny dla kogo* || *komu*, *przydatny dla kogo* || *komu*, *przyjazny dla kogo* || *komu*, *przykry dla kogo* || *komu*, *wrogi dla kogo* || *komu*, *wstrętny dla kogo* || *komu*, *wygodny dla kogo* || *komu*, *życzliwy dla kogo* || *komu*. Oto przykłady: *To jest dla mnie (mi) niezbędne do życia*. SPP s. v. *niezbędny*, *To osobnik bardzo dla nas (nam) nieprzychylny*. SPP s. v. *nieprzychylny*. Jego towarzystwo stało się *dla mnie (rzadziej: mi) nienawistne*. SPP s. v. *nienawistny*, *Park niedostępny dla publiczności* || *publiczności*. SPP s. v. *niedostępny*, *To przyjazny dla ciebie* || *tobie* człowiek. SPP s. v. *przyjazny*, *Nauczyciel życzliwy dla uczniów* || *uczniom*. SPP s. v. *życzliwy*.

Jak widać z przytoczonych przykładów, w wyrażeniu przyimkowym *dla+D* używane są najczęściej rzeczowniki osobowe, rzadziej inne.

Do dawnych konstrukcji zaliczamy wymarłe bądź przestarzałe związki z celownikiem; obecnie jest tutaj możliwe wyłącznie wyrażenie przyimkowe *dla+D*. Przykłady: zerwania sejmów są *szkodliwe* i *fatalne Ojczyźnie*, KonPis I 177, *Cóż tak wietrznej trudnego jest głowie?* ZabSar 71, mogliby stać się *groźnemi* innym *ludziom*, Stasz-Dzien 314, *Długo Polacy brzydzili się kartoflami*, mieli je za *szkodliwe zdrowiu* KitO 558, ZapK 1974, s. 38, *Pedagogika dąży do zbudowania systemu prawideł*, według których można by było wychowywać *ludzi zdrowych, szczęśliwych i pożytecznych swemu gatunkowi* DygP 58, ZapK 1977, s. 29, *Była miłościwa ubogim* (dawne). SPP s. v. *miłościwy*. Również przestarzałe są konstrukcje *dogodny komu*, *konieczny komu*⁵.

W materiale spotyka się związki z przymiotnikami, które zmieniły składnię. Oto przykłady: *dla+D>C*: *Jego zdrowie Bardzo dłu-*

⁵ Zob. SPP s. v. *dogodny*, *konieczny*.

go dla polskiej potrzebne jest doli. ZabFir 4; dla+D>do+D: żeby język polski był [...] łatwy dla nauki cudzoziemcom Ludzie 397 (dzisiaj: łatwy do nauki dla cudzoziemców), On jako mój współnik jest potrzebny dla uchwaty, Świąt 167; dla+D>wobec+D: Tak się działo z nierządną i bezradną dla trybunów fakcyj Rzplita Rzymską Kon-Pis I 230.

Występują także związki z przymiotnikami, które zmieniły znaczenie, typu: słaby dla kogo 'pobłaźliwy', srogi dla kogo 'okrutny', zmyślny dla kogo 'pomysłowy'. Przykłady: Wszystkie dotąd kobiety były dla was słabe. ZabFir 95, tyran hardy Srogiej dla nas przez zawiść używa pogardy. TremPis II 50, Myśli te nadto zmyślne dla zgromadzenia tak oświeconego. StaszDzien 170.

Niektóre z przymiotników konotują również przyimki odwyrażeniowe typu: wobec+D, w stosunku+D, względem+D. Przykłady: Usłużny dla kobiet. Usłużny wobec przełożonych. SPP s. v. usłużny; Uprzejmy dla kolegów || wobec kolegów || względem kolegów. SPP s. v. uprzejmy, Był surowy dla dzieci. Była surowa wobec samej siebie. SPP s. v. surowy, Był pobłaźliwy dla dzieci. Ojciec był wobec nas pobłaźliwy. SPP s. v. pobłaźliwy, Nie jesteś dla mnie || w stosunku do mnie sprawiedliwy. SPP s. v. sprawiedliwy, Bezwzględny dla kogo || w stosunku do kogo. SPP s. v. bezwzględny.

Z obserwacji materiału wynika, że wyrażenie przyimkowe dla+D upowszechniło się od XVIII w. w znacznym stopniu⁶. W ciągu XIX i XX w. liczba tego typu konstrukcji przyimkowych wzrasta, tak że znakomita większość przymiotników ma składnię przyimkową dla+D. Spora liczba przymiotników ma oboczną rekcję przyimkową i celownikową, zaś wyłącznie z datiwem łączą się tylko nieliczne przymiotniki rodzaju: posłuszny, przeciwny, przeciwstawny, winny, współny, znany.

4. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym z+D

Wyrażenie przyimkowe z+D łączy się z jednej strony z przymiotnikami w stopniu najwyższym, z drugiej zaś strony z różnorodnymi przymiotnikami w stopniu równym.

⁶ O ekspansji wyrażenia przyimkowego dla+D w miejsce tradycyjnego celownika piszą: A. G a w r o Ń s k i, O przyimku dla w dzisiejszej polszczyźnie, [w:] Szkice językoznawcze, Warszawa 1928 oraz M. B r o d o w s k a-

a) Konstrukcje z przymiotnikami w stopniu najwyższym

Przykłady ich użycia: Jasio albo Kasia *najdowcipniejsze* i *najmilsze* są ze wszystkich dzieci. KrasPodst 146, Jesteśmy z narodów wszystkich *najubożsi*. StaszUw 181, Tę chwałę niechaj uważają za *najpiękniejszą* *największą* ze wszystkich; KonPis II 118, Za tymi gwiazdy wychodzi Dyjanna, Z gwiazd *najświetniejsza* SłowDz IV 32, Przepyszne osły... *najmędrze* ze wszystkich, PrusLal II 62, Dla wywołania *najgórnieszego* z uczuć poeta nie puszcza w ruch machiny wielu metafor. Przyb 172.

W tekstach znalazłam jeden przykład takiej składni przymiotnika w stopniu wyższym, np.: Kiedy wejdziemy my, *straszniejsi* z duchów, SłowDz IV 104.

W wyrażeniu przyimkowym *z+D* występują wyłącznie rzeczowniki w liczbie mnogiej o różnorodnym znaczeniu.

b) Konstrukcje z przymiotnikami w stopniu równym

Z wyrażeniem przyimkowym *z+D* łączą się następujące przymiotniki: *dumny*, *kontent*, *oniemiały*, *rad*, *sławny*, *słynny*, *szczęśliwy*, *znany*. Konstrukcje z tymi przymiotnikami mają znaczenie przyczynowe. Oto przykłady: przejeżdżaliśmy przez miasto Aversa, *sławne* z swoich *nieszczęść*, StaszDzien 143, Liczba ta była mężów z *uczciwości* znana, TremPis I 188, my śludzy niech się na to patrzemy; [...] *szczęśliwi* przynajmniej z *pomyślności* JOWKsmci KrasKor I 56, Czuję się nieczułym, *ciumnym* z *przyrodzenia*, MickDzP II 74, Bardzo jestem *kontent* z dnia wczorajszego. SłowDz XIII 328, *Oniemiali* ze grozy ludzie stali w milczeniu. SPP s. v. *oniemiały*.

Warto też wymienić dawne konstrukcje z przymiotnikami: *chlubny* 'chlubiący się', *znajomy* 'znany', np.: Ja zaś z ojczystej *chlubny* postaci, Żem jeszcze Polak, pokręcę wasa. KsiążWyb 111, uprasza pokornie ks. Poczobut, astronom i *znajomy* z *prac* i *talentów* swoich NarKor 15. Wspomnieć trzeba również o wymarłej celownikowej składni przymiotnika *rad*, np.: znalazłem go po kilku dniach niewidzenia zmienionym bardzo, ale był przytomny i *rad* bardzo memu *przybyciu* MickL XV 99, ZapK 1975, s. 40.

-H o n o w s k a, *Historyczne procesy przekształceń polskiego celownika w formy przyimkowe*, "Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" 1955, t. I, s. 1-55.

Także z wyrażeniem przyimkowym *z+D* łączą się przymiotniki (zaimki i liczebniki przymiotne) w konstrukcjach rodzaju: *jeden z nich, ostatni z trzech*. Przykłady: Ten wyraz był stosowanym do *jednego z komisarzy* GodGren 33, Był to *ostatni z żyjących poetów* BrObyw 300, Był *pierwszym z uczniów* w klasie. PutPół I 103. W wyrażeniu przyimkowym *z+D* występują tutaj również rzeczowniki w liczbie mnogiej.

5. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym *u+D*

Współcześnie tylko jeden przymiotnik konotuje wyrażenie przyimkowe *u+D*, a mianowicie *znany*, np.: *znany u ludzi || ludziom*⁷.

II. PRZYMIOTNIKI ŁĄCZĄCE SIĘ Z WYRAŻENIAMI PRZYIMKOWYMI Z BIERNIKIEM

1. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym *na+B*

Wyrażenie przyimkowe *na+B* występuje w polszczyźnie po licznych przymiotnikach, takich jak: *baczny, chciwy, chory, czujny, czuły, dobry, głuchy, gniewny, gotowy, łakomy, łaskawy, łasy, niebaczny, nieczuły, niełaskawy, niepotrzebny, nieprzetłumaczalny, nieprzydatny, niezsatny, niwrażliwy, obojętny, odporny, odpowiedni, pazerny, podatny, pomocny, potrzebny, pożyteczny, przydatny, rozkładalny, rozwijalny, słaby 'chory', sposobny, ślepy, ważny, wrażliwy, wściekły, wyborny, wymierzalny, wytrzymały, zamienialny, zdalny*. Oto przykłady: to był naród na swój *honor czuły* StaszUw 200, Mój mąż *na się niebaczny* poszedł ku zamkowi. TremPis II 170, Pokrzywa *mniemam, dobra na babskie chimery*, ZabSar 55, *rzeknij słowo, na wszystkim jest gotów*. ZabFir 28, [ludzie] będą *obojętni na los narodu*; JezWyb 219, *Znowu na wszystko stawał się nieczuły* MickDzP II 75, Doświadczał takich uczuć, jak *chory na gorączkę*, PrusLal I 223, [zdania] stają się już doprawdy *nieprzetłumaczalne na język prozy*. Przyb 29, Czyżbym jednak był *wrażliwy na muzykę* Chorom 84, *jesteśmy próżni i łasi na słowa akceptacji*, Bystrz 79, *Słaby na serce, na płuca*. SPP s. v. *słaby*.

⁷ Por. M. S z u p r y c z y Ń s k a, *Opis składniowy polskiego przymiotnika*, Toruń 1980, s. 75.

Sporo rozpatrywanych tutaj przymiotników posiada składnię oboczną. I tak z wyrażeniami przyimkowymi *na+B* || *przeciw+C* łączą się następujące przymiotniki: *pomocny, skuteczny, zbawienny*, np.: *Lekarstwo skuteczne na różne choroby* || *przeciw różnym chorobom*. SPP s. v. *skuteczny*, *Lek pomocny na grypę* || *przeciw grypie*; *Lek zbawienny na grypę* || *przeciw grypie*⁸. Składnik *na+B* sygnalizuje tutaj treść neutralną, natomiast składnik *przeciw+C* ma odcień znaczeniowy czynny: *lek zbawienny przeciw grypie* to tyle co 'lek leczący i jednocześnie zapobiegający grypie'.

Kilka przymiotników łączy się równocześnie z wyrażeniami przyimkowymi *na+B* i *do+D*. Są to: *dobry, gotów, niezdatny, odpowiedni, sposobny, właściwy, wyborny, zdatny*. Przykłady: *Strój dobry do pracy*. *Lek dobry na kassel*. SPP s. v. *dobry*, *Pokój gotowy na przyjęcie gościa*. *Pociąg gotowy do odjazdu*. SPP s. v. *gotowy*, *Nosi skórzany pasek odpowiedni do tej sukni*. *Suknia odpowiednia na uroczystą wizytę*. SPP s. v. *odpowiedni*, *Chwila sposobna do zwierzeń*. SPP s. v. *sposobny*. *On jest sposobny na to*. SSzob s. v. *sposobny* (przestaraże). Te oboczne konstrukcje są synonimiczne; z tym, że z zasady w formie *do+D* występują nazwy czynności, zaś w formie *na+B* używane są rzeczowniki będące nazwami przedmiotów (*woda zdatna do picia, skóra zdatna na buty*). Rozgraniczenie to nie jest jednak zupełnie konsekwentne, bo nazwy czynności mogą się pojawić w obu schematach (*niemia zdatna do uprawy* || *na uprawę*)⁹.

Są również w użyciu przymiotniki wiążące się z obocznymi formami *na+n*, *do+D*, *dla+D*, takie jak: *nieodzowny, niepotrzebny, niezbędny, potrzebny, pożyteczny, przydatny*. Oto przykłady: *Narzędzia przydatne do rzeźbienia w drewnie*. *Płaszcz jeszcze przydatny na sznosc*. *Peleryny przydatne dla rybaków*. SPP s. v. *przydatny*, *Składniki potrzebne do wzrostu roślin*. *Wyjazd potrzebny dla zdrowia*. *Pieniądze potrzebne na zakup mebli*. SPP s. v. *potrzebny*, *Nauka była niezbędna dla osiągnięcia celu* || *do osiągnięcia celu*. SPP s. v. *niezbędny*. *Pieniądze są mi niezbędne na podróż*. BrObyw 199. Zakres wymienialności tych obocznych form nie jest nieograniczony. W niektórych zdaniach może się pojawić tylko *do+D*, np.: *Farby po-*

⁸ Przykłady zaczerpnięte z pracy Szupryczyńskiej, *Opis składniowy...*, s. 78.

⁹ Por. D. Buttler, *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny*, Warszawa 1976, s. 210.

trzebne do malowania (nie: dla malowania), w innych można użyć tylko formy dla+D, np.: To jest potrzebne dla mojego spokoju (nie: do spokoju), a jeszcze w innych tylko wyrażenia przyimkowego na+B, np.: Płótno jest mi potrzebne na spódnicę (nie: do spódnicy). W niektórych przypadkach spotykamy się z całkowitą wymiennością form przyimkowych, np.: Drewno jest potrzebne na podpałkę || do podpałki¹⁰.

Używane są także oboczne konstrukcje z dopełniaczem i wyrażeniem przyimkowym na+B po przymiotnikach rodzaju: *chciwy, łakomy, niepamiętny, niepomny, pamiętny, pomny*. Oto przykłady: *Chciwy na pieniądze. Chciwy wrażeń, zemsty, sławy*. SPP s. v. *chciwy*, *Uczył się pilnie, pamiętny prośb matki*. SPP s. v. *pamiętny*, *Czemuż jesteś na niego i na miłość jego pamiętna?* WyspDram II 30, *Niepamiętny na urazy || uraz (przestarzałe)*. SPP s. v. *niepamiętny*, *Niepomny na przestrogi || przestrog*. SPP s. v. *niepomny*, *Był na jedzenie łakomy*. PutPół II 34, *Pochwał wcale nie był łakomy*. BrObyw 73. Zdaniem D. Buttler¹¹ w związkach dopełniaczowych realizuje się zazwyczaj treść przenośna przymiotnika (*chciwy wrażeń, łakomy pochwał*), natomiast znaczenie konkretne jest wyrażone formą przyimkową (*łakomy na grosz, chciwy na pieniądze*). Charakter dubletów mają związki pozostałe: *pamiętny czego || na co*, *niepamiętny czego || na co*, *pomny czego || na co*, *niepomny czego || na co*.

Warto też odnotować dawne konstrukcje z niektórymi przymiotnikami, obecnie mającymi inną rekcję. Wiele przymiotników rzadziło dawniej wyrażeniem przyimkowym na+B; dziś przyłączają one składnik dla+D. Są to przymiotniki: *dobroczynny, litościwy, łaskawy, niebezpieczny, niełaskawy, potrzebny, surowy, uciążliwy*. Przykłady: *Sam WKM[ość] jesteś na mnie dobroczynnym*, NarKor 305, *Nie zapomnij WMPan Dobr. być na siebie litościwym*, ŚniadKor I 140, *przystępuję do wynalezienia funduszu na inwalidów potrzebnego*. KołList I 204, *Pomnożenie wojska do 60 000, [...] jest niebezpieczne na Rzeczpospolitą*. KołList I 239, *Prawdziwie nie wiem, za co na mnie niełaskaw* Książę NarKor 65, *pewnie surowego na poetów męża swojego [...] przebłaga*. KarpKor 28, *Francycja [...] powiększa co kilka lat uciążliwy na nie podatek*. KołList I 229, *Pan Bóg łaskaw na sierotę*, Lenart 109.

¹⁰ Zob. Szupryczyńska, *Opis składniowy...*, s. 80.

¹¹ Buttler, *Innowacje...*, s. 146.

Dodać także należy, że przymiotnik *wyśmienity* łączył się dawniej z wyrażeniem przyinkowym *na+B*, dziś konotuje *do+D*, np.: [myśli] będą *wyśmienite na umocnienie świeckości w Akademji*. SniadKor I 225. Podobnie przymiotnik *rad* obecnie rządzi formą *z+D*, a w polszczyźnie XVIII-wiecznej wiązał się z formą *na+B*, np.: Otóż zwyczaj panów! *na hulanki radzi*, ZabFir 61.

Niektóre przymiotniki w przytoczonych niżej przykładach utraciły rząd przyinkowy *na+B*. Należą tu: *mężny, podejrzliwy, powolny, śmiały, tkliwy, względny*. Przykłady: *któż by bowiem nie chciał być mężnym na cioty*, spokojnym i szczęśliwym? KropJ. 82, ZapK 1974, s. 36, *młodzi [...] niech będą powolni na nauki i przestrogi*, KrasPoust 219, *natura rządu mniej jest względną na sekret KołłList II 7b*, *My, będąc obcymi, tkliwi jesteśmy na los twojego rodaka!* GođGren 9, *Celina jest żoną, jakiej szukałem, śmiała na wszystkie niewygody*, przestająca na małym, zawsze wesoła MickL XV 131, ZapK 1975, s. 41, *Jest podejrzliwym na tych, co go nie drawią, a nie widzi tych, co go okradają w każdej chwili* SJP s. v. *na*, ZapK 1977, s. 29.

Jak z przeanalizowanego materiału wynika, w wyrażeniu przyinkowym *na+B* występują rzeczowniki bez ograniczenia.

2. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyinkowym *nad+B*

Wyrażenie przyinkowe *nad+B* wiąże się z przymiotnikami w stopniu wyższym. Są to konstrukcje obecnie przestarzałe. Były używane w szerokim zakresie do XIX w. włącznie. Oto przykłady: *Wielkiż to pan iest! [...] Mocniejszy nad moc, baczniejszy nad zdrady*: KarpDz I 96, *Któż nad nas niewdzięczniejszy?* KrasSat 112, *mają oni [królowie] także miłszych nad innych sług i przyjaciół*, NarKor 17, *Ah!, cóż sroższego być może Nad te popioły i pola*, KsiążWyb 173, *nie ma lepszego nad niego człowieka* RzewPar 102, *myślał, że z wyjątkiem faraona nie ma potężniejszego nade mnie!* PrusFar II 109.

W wieku XX wyrażenie przyinkowe *nad+B* w funkcji dopełnienia porównawczego jest rzadkie, np.: *pani jest wyższa nad te sprawy*. DąbNoce IV 251, *nie masz lepszych przyjaciół nad Zamoyiłłów*. IwaszPas 497. Zauważyć można, że konstrukcje tego rodzaju nabierają obecnie charakteru frazeologizmów. Można jeszcze dziś powiedzieć

"ona jest mi droższa nad życie", ale niepoprawne jest już zdanie: "ogórki są droższe nad cytryny". Natomiast w dawnej polszczyźnie nie mamy do czynienia z takimi ograniczeniami; wyrażenie przyimkowe *nad+B* było używane powszechnie.

Z formą przyimkową *nad+B* alternują inne konstrukcje analityczne, typu: *od+D*, *niż+M*, *jak+M*. Przykłady: siła słabsza *mniejsza* jest *od ciężaru*. ŚniadKor I 63, Edukacja publiczna jest bez porównania *gorszą* w Francji *jak w Polsce*. StaszUw 35, Trembecki jest *mędrszym niż* *eks-jezuity*. TremPis I 50.

Należy też odnotować dawne konstrukcje, właściwe polszczyźnie XVIII i XIX w. Spotyka się wyrażenie przyimkowe *nad+B* po przymiotnikach w stopniu równym, zamiast w stopniu wyższym, np.: Dzień nam zajaśniał *nad inne wesoły*, TremPis I 32, Czy przeto nie jesteśny *nad innych szczęśliwi*? TremPis I 147. Zdarza się również użycie *nad+B* po przymiotnikach w stopniu najwyższym, np.: Lecz *nad to wszystko najstraszniejsza* jest anarchija! KołłList I 355 (dział możliwe tylko: *najstraszniejsza z tego wszystkiego*).

W polszczyźnie dawniejszej zdarzają się związki z elipsą przymiotnika w stopniu wyższym. Przykłady: Widać, że ci łakomstwo *nad miłość* doskwiera. TremPis II 162, Krzyczał nieraz, [...] że nie miał przyjaciela *nad Jacka Soplicę*, MickDzP IV 285.

Jak widać z przytoczonych tutaj przykładów, w wyrażeniu przyimkowym *nad+b* występują tutaj rzeczowniki bez ograniczeń (*jest wyższy nad prawo, jest zdolniejszy nad brata*).

3. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym *w+B*

W polszczyźnie doby nowopolskiej tylko nieliczne przymiotniki łączą się z wyrażeniem przyimkowym *w+B*. Należą tutaj: *bogaty*, *brzemenny*, *dufny*, *nabrzmiaty*, *obfity*, *pamiętny*, *piołny*, *skąpy*, *strojny*, *ubogi*, *ufny*, *zasobny*, *zbrojny*, *zдобny*, *żyzny*. Oto przykłady: niejedem *nieufny* w różańcowy wieniec [...] poległ TremPis I 124, dom Pana Poćstolego *obfity* był w goście; KrasPodst 100, kraj cały *bogatszym* się stanie w rzeczy potrzebne ŚniadKor I 50, powiat bardzo *żyzny* w oliwę i ryż. (Mick.) SSzob s. v. *żyzny*, dziewczka *strojna* w bursztyny, w korale, [...] idzie Lenart 38, żyje na swobodzie, [...] *zasobny* w skradzione skarby; PrusFar II 114, szła [...] wielka banda ludzi [...] *zbrojnych* w maczugi, PrusFar II 57,

był to rok *pamiętny w wydarzenia* PutPól I 186, *Okolice ubogis* w drzewo, w wodę. SPP s. v. *ubogi*.

Niektóre z omawianych przymiotników oprócz składni przyimkowej *w+B* łączą się także z narzędnikiem. Są to: *bogaty, brzemienny, strojny, zdobny*. Przykłady: Panna *strojna* była w piękna suknię. Krzewy *strojne* kwiatami. SPP s. v. *strojny*, Zdarzenia *brzemienne* w skutki. Chmura *brzemienna* deszczem. SPP s. v. *brzemienny*. Po przymiotnikach *bogaty, zdobny* składnia narzędnikowa jest dzisiaj już przestarzała, np.: Ściany *zdobne* w piękne malowidła. SPP s. v. *zdobny*; przestarzałe: Ręce *zdobne* błyszczącymi *pierścieniami*. (Sienk.) SSzob s. v. *zdobny*, *Bogaty* w *doświadczenia*; przestarzałe: *Bogaty* *doświadczeniem*. SPP s. v. *bogaty*.

Należy też dodać, że w osiemnastowiecznej polszczyźnie także przymiotniki *ubogi, zbrojny* wiązały się z narzędnikiem; obecnie mają wyłącznie składnię przyimkową, np.: prałat [...] swym *męstwem zbrojny*, *szedł śmiało*, Węgorz 33, *Przeszedłem salę ubogą malowidłami* StaszDzien 202. Zapomnianą narzędnikową konstrukcję zaświadcza frazeologizm *ubogi duchem*.

Po niektórych przymiotnikach spotykamy oboczności wyrażen przyimkowych, typu: *dufny w co* || *w czym, skąpy w co* || *w czym*, Przekłady: *Dufny w siebie*; rzadziej: *dufny w sobie*. SPP s. v. *dufny*, *Skąpy* *w pochwałach* lub *Skąpa w pochwały*. SSzob s. v. *skąpy*. Te alternujące konstrukcje są traktowane przez mówiących jako synonimiczne.

Do odnotowania jest dawna konstrukcja *szczodry w co*, np.: *Radziwiłł [...] był szczodry w podarki* KitOpis 461. Obecnie przymiotnik *szczodry* nie konotuje żadnego określnika.

W wyrażeniu przyimkowym *w+B* używane są głównie rzeczowniki nieżywotne, rzadziej żywotne (*brzemienny w skutki, kraj bogaty w dyabła*). Składnik *w+B* ma w związku z przymiotnikami znaczenie 'w zakresie czego, pod względem czego', a więc bliskie okolicznikowi względu.

4. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym *o+B*

Do przymiotników łączących się z wyrażeniem przyimkowym *o+B* należą: *bogatszy* (tylko w komparatywie), *dbały, niefrasobliwy, niespokojny, spokojny, troskliwy, zapobiegliwy, zawistny, zazdrośny*. Oto przykłady: *Ks-że jest troskliwy o zdrowie profesorów* SniadKor I

155, *spokajni* dotąd byliśmy o *niedołężność* narodu. KołłList II 18, *Niefrasobliwi* o przyszłe *dobro* skaczą wesoło ochocze parobki. Kras. Wiersze, 172, SD s. v. *niefrasobliwy*, [Marta] *niespokojną* była o *dziecię*, OrzeszMarta 15, Był *zaszłosny* o jej *przeszłość*, ReymFerm II 418, *Bogatszy* o *doświadczenia*, o *nowe* *przeżycie*. SPP s. v. *bogatszy*, *Dbały* o *czystość*. SPP s. v. *dbały*.

Wyszło z użycia wiele konstrukcji przymiotników z wyrażeniem przyimkowym $o+B$, typu: *bezpieczny* o *koga*, *ciekawy* o *co*, *gorliwy* o *co*, *nieczuły* o *co*, *pilny* o *co*, *staranny* o *co*. Przykłady: Niejedna matka, widząc *gorliwego* o *swą Ojczyznę* syna, *czułaby* więcej *u*-kontentowania KołłList I 201 (dziś wyłącznie: *troskliwego* o *Ojczyznę* syna), *Uczę* go [księcia] *religii* i *przestrzegam*, ile *mogę* *obyczajności*, *pilny* *zawsze* o *zdrowie* jego. KarpKor 45 (dziś: *troskliwy* o *zdrowie*), *ja* *taki* *ciekawy* *jestem* o *wiadomość*, SłowDz XIII 218 (dziś: *ciekawy* *wiadomości*), *Staranny* o *twoje* *zdrowie*, *troskliwie* *czuwał* nad *gasnącym* *żywotem*. Czyż. Jakob., 297, SD s. v. *staranny* (dziś: *starający się* o *twoje* *zdrowie*), *O* *żonę* i *dziatki* *będę* *bezpieczny*. Sienk. Pot. I 212, SD s. v. *bezpieczny* (dziś: *spokojny* o *żonę*), *Wszystkich* *innych* w *kraju* *mieszkańców* [...] *mam* *za* *przechodniów* i *cudzoziemców* *bynajmniej* o *szczęśliwość* *kraju* *nieczułych*. Kossak. Obyw., 11, SD s. v. *nieczuły* (dziś: *nieczuły* *na* *co*).

W wyrażeniu przyimkowym $a+B$, jak wynika z przebadanego materiału, występują rzeczowniki bez ograniczeń: żywotne i nieżywotne. Konstrukcje tego rodzaju mimo obecności rekcji mają za barwienie przyczynowe.

5. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym $za+B$

Wyrażenie przyimkowe $za+B$ występuje w polszczyźnie po kilku zaledwie przymiotnikach, typu: *dłużny*, *odpowiedzialny*, *wdzięczny*, *winny*. Przykłady: *Za* *opis* *stanu* *diecezji* *wileńskiej* *wielce* *wdzięczen* *jestem* *Wpanu*, NarKor 69, *odrabia*, *co* *winien* *świątyni* *za* *kuracją*. PrusFar II 163, *Ale* *za* *niech* *nie* *może* *być* *odpowiedzialny* *naród*. WyspDram I 408, *mógł* *się* *czuć* *mu* *dłużnym* *za* *to!* Chorom 262.

W XVIII w. była również w użyciu obok przyimkowej także bezprzyimkowa konstrukcja *wdzięczny* *czego*, np.: *Chciałem* *być* [...] *ich* *grzeczności* *wdzięcznym*. ZabSar 143.

W wyrażeniu przyimkowym *za+B* występują głównie rzeczowniki nieżywotne, rzadko żywotne.

III. PRZYMIOTNIKI ŁĄCZĄCE SIĘ Z WYRAŻENIAMI PRZYIMKOWYMI Z NARZĘDNIKIEM

1. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym *z+N*

Z wyrażeniem przyimkowym *z+N* wiążą się liczne przymiotniki, takie jak: *gotowy, identyczny, jednomyślny, jednoznaczny, niewspółmierny, niezgodny, ostrożny, otwarty, pokrewny, porównywalny, poufaty, powłnowaty, równoległy, równoważny, równoznaczny, solidarny, spreczny, szczery, szczęśliwy, tożsamy, wspólny, współzależny, zabawny, zbieżny, zgodny*. Oto przykłady: propozycje zagranicznych ministrów *zgodne* będą z tak ważnym *celem*, KołłList I 176, Imć ks. Garycki z swym *rapar-tem* już *gotów*. ŚniadKor I 345, Cieszę się, żeś Pani moja *szczęśliwa* z mężem, KarpKor 48, ona jest *niezgodną* z wolnością obywatelską RzewPam 141, Niech pan będzie *ostrożny* ze znajomościami w Paryżu... PrusLal II 32, nie ma on wiele *wspólnego* z błogim uczuciem Przyb 112, Zabawny jesteś ze swymi *pretensjami, żalami*. SPP s. v. *zabawny*, Powinowaty z czyjąś *rodziną*. SPP s. v. *powinowaty*, W każdej słusznej sprawie był *solidarny* z kolegami. SPP s. v. *solidarny*.

W składni niektórych przymiotników spotykamy oboczności wyrażzeń przyimkowych. Alternacja *z+N* || *wobec +D* dotyczy przymiotników: *ostrożny, otwarty, szczery*, np.: Mógł być z nim || *wobec niego* zupełnie *szczery*. SPP s. v. *szczery*, Musisz być z nami || *wobec nas* *otwarta*. SPP s. v. *otwarty*, *Ostrożny* z kim. SPP s. v. *ostrożny*, *Ostrożny wobec kogo, czego*. SPP s. v. *ostrożny*. Te oboczne konstrukcje różnią się znaczeniem. Składnik *z+N* ma treść neutralną, zaś składnik *wobec+D* znaczenie prezentacyjne 'w czyjejs obecności, w obliczu kogoś'. Warto też odnotować oboczność wyrażzeń przyimkowych *z+N* || *do+D* po przymiotniku *niewspółmierny*, np.: Stopa życiowa *niewspółmierna* z zarobkami || *do zarobków*. SPP s. v. *niewspółmierny*. Te alternujące konstrukcje są traktowane przez mówiących jako synonimiczne.

Z dawnych konstrukcji wymienić należy zapomnianą rekcję celownikową przymiotnika *spreczny*, np.: Komuż dzieje *nie* wskazują,

jak niektóre zasady rozumu *oprzeczne* były rozumowi BrodzOkr 138, ZapK 1975, s. 40.

w wyrażeniu przyimkowym *z+N* występują rzeczowniki bez ograniczenia (*zgodny ze mną, z zasadami*).

2. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym *przed+N*

Wyrażenie przyimkowe *przed+N* konotowane jest obecnie przez dwa przymiotniki: *odpowiedzialny, winny*, np.: *Odpowiedzialny przed ludźmi, przed społeczeństwem, przed prawem*. SPP s. v. *odpowiedzialny, Przed matką* byliśmy obie winne. SPP s. v. *winny*. Omawiane przymiotniki łączą się obocznie z wyrażeniem przyimkowym *wobec+D*, np.: *Odpowiedzialny wobec rodziny, wobec własnego sumienia*. SPP s. v. *odpowiedzialny, Czuł się wobec niej winny*. SPP s. v. *winny*.

W osiemnastowiecznej polszczyźnie również przymiotnik *bezpieczny* rządził wyrażeniem przyimkowym *przed+N*; obecnie konotuje on składnik *od+D*, np.: [pan] nie jest *bezpieczny przed przemocą* potężniejszego czy pieniackiego sąsiada, KonPis II 98.

3. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym *nad+N*

Współcześnie przymiotniki nie rządzą wyrażeniem przyimkowym *nad+N*. Natomiast w XVIII w. taką składnię posiadały wyrazy *nieczuły, zdumiały*. Przykłady: Pan *nieczuły nad dolegliwością* sług swoich, [...] monstrum jest natury niegodne KrasPodst 48 (dziś: *nieczuły na co*), waćpan widzisz mię *zdumiałą Nad* jej *nawiedzinami* TremPis II 92 (dziś: *zdumiony czym*).

4. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym *za+N*

W polszczyźnie XVIII wieku znalazłam tylko jeden przymiotnik *gorliwy* łączący się z wyrażeniem przyimkowym *za+N*, np.: Ruskie jednak duchowieństwo, *za swym gorliwem obrzędkiem*, utrzymywało lud w dawnym fanatyzmie, ciemności i niechęci ku rządowi. KołłStan 12, ZapK 1974, s. 38.

IV. PRZYMIOTNIKI ŁĄCZĄCE SIĘ
Z WYRAŻENIAMI PRZYIMKOWYMI Z MIEJSCOWNIKIEM

1. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym w+Msc

Wyrażenie przyimkowe *w+Msc* wiąże się w języku polskim z wieloma przymiotnikami. Ma wówczas znaczenie ograniczające (limitatywne) lub zbliżone do okolicznika względu.

Do przymiotników konotujących tego typu wyrażenie przyimkowe należą: *bezpieczny, bierny, cienki, ciężki, czynny, doskonały, dufny, gorliwy, groźny, graczny, jednomyślny, kompetentny, miły, mocny, niekompetentny, niepojęty, niestały, niezgrabny, niezręczny, ochoczy, oględny, okrutny, ostrożny, pilny, podobny, pomocny, potrzebny, powściągliwy, pożyteczny, prędki, przydatny, skąpy, skromny, skrupulatny, skuteczny, słaby, słodki, słynny, solidarny, sprawiedliwy, sprawny, sprytny, stały, stanowczy, staranny, straszny, sugestywny, sumienny, surowy, swobodny, systematyczny, szczery, szczęśliwy, szeroki, szlachetny, szybki, śmiały, śmieszny, trudny, twardy, uczciwy, uparty, uważny, użyteczny, wierny, wprawny, wybitny, wybredny, wytrwały, wytworny, zaciekły, zajadły, zapamiętały, zatwardziały, zgodny, zgrabny, zmienny, zręczny. Oto przykłady: zaklinam W Pana, ażebyś *w obchodzeniu się z drugimi* był *grzeczniejszym* KarpKor 127, *rozprawiciel* [...] *doskonałym* był *w kunszcie* swoim, KrasPodst 295, *Dziś w układaniu podatków* ta polityka kraj *mocnym i strasznym* uczyni, StaszUw 167, *Chciałbym być tak zręcznym* *w dogodzeniu*, ZabSar 143, *I lubo w swych nadziejach* Barbara zbyt *śmiała* Feliń 33, *będziecie czuli się* *bezpieczniejsi* *w waszej służbie*. PrusFar II 41, *spotkał człowieka* *tak miłego* *w rozmowie*... PrusLal II 157, *ludzie stoją*, *w ramionach szerocy*, Pawlik 47, *Był w słowach* *powściągliwy* Chorom 248, *Tomasz był* *najskromniejszy* *w swoich wymaganiach*. IwaszPas 477, *zapewne w swych czynkach* był *bardziej skrupulatny* Bystrz 86.*

Wspomnieć tutaj należy również o obocznych konstrukcjach niektórych przymiotników. Dwojaką składnię *w+Msc* || *do+D* mają następujące przymiotniki: *gorliwy* *w czym* || *do czego*, *pilny* *w czym* || *do czego*, *zgrabny* *w czym* || *do czego*, *zręczny* *w czym* || *do czego*. Przykłady: *On jest bardzo* *w tych rzeczach* *gorliwy*. *On do tego* *bardzo* *gorliwy*. SSzob s. v. *gorliwy*, *Pilny do nauki* 'chętny', *Pilny w pracy*, *w nauce* 'gorliwy'. SPP s. v. *pilny*, *Zgrabny w ruchach*. *Zgrabny do wszelkich*

robót domowych. SPP s. v. *sgrabny*. Wyrażenie przyimkowe *do+D* używane jest wtedy, kiedy wymienia się to, z czym ktoś potrafi się zrećźnie obchodzić, do czego wykazuje uzdolnienie, natomiast wyrażenie przyimkowe *w+Msc* występuje wówczas, kiedy wymienia się czynność, w której ktoś wykazuje zrećzność, spryt (np.: *srećzny do floretu a srećzny w ruchach, w tańcu*).

Przymiotnik *jednomyślny* obok wyrażenia przyimkowego *w czym* konotuje wyrażenie analityczne *co do czego*, np.: *Był z nim jednomyślny w poglądzie na tę sprawę (co do tej sprawy)*. SPP s. v. *jednomyślny*.

Kilka przymiotników łączących się w historycznej polszczyźnie z wyrażeniem przyimkowym *w+Msc* posiada obecnie inną składnię. Oto przykłady: *w+Msc > dla+D*: porządek obrad nie jest rzeczą obojętną w umyśle cnotliwego obywatela, *KoźList I 262*; *w+Msc > na+B*: *Niedbały jest w tym często, co Ci na całe życie potrzebne*; *KarpKor 127*; *w+Msc > w+B*: *Jarmundowicz zapewnił mi nadgodę za wszystkie koszta prawne, a zatem - ufny w swym kontrakcie - nie dopuścił administratorów biskupich do objęcia karczmy kościelnej* *KoźList 103, ZapK 1974, s. 38*; *w+Msc > C*: *Porządek i skromność obrad [...] nie mogą być obojętne w sercu, które się zupełnie losom Ojczyzny poświęciło*. *KoźList I 262*; *w+Msc > N*: *[ojciec] mnie jednego postanowił oddać do szkół, żem był najmłodszym w latach*. *JezWyb 92 (dziś: najmłodszy wiekiem lub bez dopeźnienia)*.

W tekstach dość liczne są związki z przymiotnikami, które zmieniły obecnie znaczenie, typu: *csujny w czym* 'pilny, chętny', *osiębty w osym* 'leniwy, obojętny', *śliczny w czym* 'zgrabny, kształtny', *trudny w czym* 'oporny'. Oto przykłady: *[obywatel] csujny w pielęgnowaniu publicznego dobra, zna szacunek swojej sytuacji*, *KrasPodst 22*, *Pan Podstoli [...] uszedł przeciwnych sobie zbytków, ani przesadzając w maksymach, ani też zostając osiębty w peźnieniu obowiazków*. *KrasPodst 252*, *Śliczna w postaci, [...] z rączym się wiatrem w tańcu ugania*, *Trempis I 79*, *[nimfy] Jeśli w daniu otuchy zbyt jesteście trudne*, *Trempis II 11*.

Do odnotowania jest także konstrukcja z przestarzałym przymiotnikiem *akuratny*, np.: *[brat] barzo jest akuratnym we wszystkim* *KarpKor 202*.

Na zakończenie tych rozważań należy wspomnieć, że niektóre z omawianych tu przymiotników konotowały w XVIII i XIX w. narzędnik. Obecnie związki z narzędnikiem nabrały charakteru frazeolo-

gizmów, rodzaju: *poważny wiekiem, ubogi duchem*, a w powszechnym użyciu są formy przyimkowe. Oto przykłady zapomnianych dziś konstrukcji: Mąż [...] *spojrzeniem srogi* Goni człowieka, KarpDz I 71, Żona *zbrodniami podobna do męża*, SłowDz VII 12, wytryska drugi strumień *Piękniejszy barwą* SłowDz VII 65, *Jednością silni, rozumni szateł*, Razem młodzi przyjaciele!... MickDzP I 74.

W wyrażeniu przyimkowym *w+Msc* występują rzeczowniki nieżywotne, głównie odsłowniki (*swobodny w rozmowie*).

2. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym

po+Msc

Jedynie przymiotnik *pozostały* konotuje wyrażenie przyimkowe *po+Msc*, np.: *Chciałem spalić pozostałe po nim pamiątki* (Zapol.) SSzob s. v. *pozostały*.

3. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym

przy+Msc

Wyrażenie przyimkowe *przy+Msc* wiąże się z przymiotnikiem *obecny*, np.: *Byłem obecny przy tym spotkaniu*. SPP s. v. *obecny*.

4. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowym o+Msc

Z wyrażeniem przyimkowym *o+Msc* łączyły się w dawnej polszczyźnie przymiotniki: *ciekawy, pewny, spokojny*. Przykłady: *O dekrecie wszyscy tu jesteście ciekawi*. SniadKor I 245 (dziś: *ciekawi dekretu*), *Nie mało też do tego dopomogła pewność o sukcesach pana Jana, który zapewne wkrótce zawita do Dubiecka, już spokojny o swoim losie* KrasKor II 607, ZapK 1974, s. 38 (dziś: *spokojny o swój los*), *pomny na to co Kolumb pisał przed śmiercią, nie jestem jeszcze pewny o tym* NorL 207, ZapK 1975, s. 41 (dziś: *pewny tego*).

V. PRZYMIOTNIKI ŁĄCZĄCE SIĘ Z WYRAŻENIAMI PRZYIMKOWYMI Z CELOWNIKIEM

1. Przymiotniki łączące się z wyrażeniem przyimkowymprzeciw+C, przeciwko+C

W wieku XVIII używano wyrażeń przyimkowych *przeciw+C, przeciwko+C* po przymiotnikach *silny, śmiały*. Przykłady: Najmniejszy despotą *silniejszym* jest *przeciwko* takiemu *narodowi*, bo w nim tyle tylko liczyć można ludzi wolnych, ile jest szlachty; KoźłList II 173, Jak *przeciw regentowi* możemy być *śmiali*, Kiedyśmy oba teraz do niego przystali! TremPis II 129. Obecnie w tych konstrukcjach użylibyśmy przymiotników odczytanych *wobec+D, względem+D*.

Dzisiaj taka składnia występuje w związkach z przymiotnikami: *pomocny, skuteczny, zbawienny*¹², np.: *lek skuteczny przeciw odrze*.

Na zakończenie niniejszych rozważań zbierzmy wnioski wypływające z analizy materiału. Oto one:

1. Znakomita większość polskich przymiotników konotuje wyrażenia przyimkowe, rzadko zaś formy przypadkowe.

2. Duża liczba przymiotników występuje w obocznościach składniowych. Najczęściej spotykany wypadek, gdy alternujące konstrukcje różnią się tylko odcieniem znaczeniowym, np.: *przychylny dla kogo || komu, skuteczny na co || przeciw czemu, zdalny do czego || na co*.

3. W dobie nowopolskiej obserwuje się wzrost przymiotnikowych konstrukcji przyimkowych w miejscu związków bezprzyimkowych, np.: *daleki przesądów* (dziś: *od przesądów*), *groźny ludziom* (dziś: *dla ludzi*), *zbrojny męstwem* (dziś: *w męstwo*), *wdzięczny czego* (dziś: *za co*). Wiąże się to z tendencją zdążania języków słowiańskich ku analityzmowi.

4. Najwięcej przymiotników łączy się z wyrażeniami przyimkowymi z dopełniaczem i biernikiem, sporadycznie z wyrażeniami przyimkowymi z celownikami.

5. W wyrażeniach przyimkowych konotowanych przez przymiotniki występują najczęściej rzeczowniki nieżywotne; wyjątek stanowią konstrukcje zawierające *dla+D*, uzupełniane w przeważającej większości przez rzeczowniki osobowe (*życzliwy dla mnie*).

¹² Por. s. 38.

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I OBJAŚNIENIA ICH SKRÓTÓW

- Bliz - J. B l i z i ń s k i, *Pan Damazy*, Wrocław-Kraków 1956.
- BrObyw - K. B r a n d y s, *Obywatele*, Warszawa 1955.
- Bystrz - Z. B y s t r z y c k a, *Kontuzja*, Warszawa 1980.
- Chorom - M. C h o r o m a ń s k i, *W rzecz wstąpić*, Poznań 1973.
- DąbNoce - M. D ą b r o w s k a, *Noce i dnie*, t. I-V, Warszawa 1963.
- Feliń - A. F e l i ń s k i, *Barbara Radziwiłłówna*, Wrocław 1950.
- GodGren - C. G o d e b s k i, *Grenadier-filozof, powieść prawdziwa wyjęta z dziennika podróży roku 1799*, Wrocław 1953.
- IwaszPas - J. I w a s z k i e w i c z, *Pasje błędmierskie*, [w:] *Dzieła*, t. II, *Powieści*, Warszawa 1958.
- Jasien - P. J a s i e n i c a, *Polska Piastów*, Warszawa 1979.
- JezWyb - F. S. J e z i e r s k i, *Wybór pism*, Kraków 1932.
- KarpDz - *Dzieła Franciszka Karpińskiego wierszem i prozą*, Warszawa 1806.
- KarpKor - *Korespondencja Franciszka Karpińskiego z lat 1763-1825*, Wrocław 1958.
- KitOpis - J. K i t o w i c z, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Wrocław 1951.
- KniazWyb - F. D. K n i a z ń i n, *Wybór poezji*, Wrocław 1948.
- KołList - H. K o ł ł ą t a j, *Listy Anonima i Prawo polityczne narodu polskiego*, t. I-II, Kraków 1954.
- KonPis - S. K o n a r s k i, *Pisma wybrane*, t. I-II, Warszawa 1955.
- KrasKor - *Korespondencja Ignacego Krasickiego*, t. I, Wrocław 1958.
- KrasPodst - I. K r a s i c k i, *Pan Podstoli*, Kraków 1927.
- KrasSat - I. K r a s i c k i, *Satyry i listy*, Wrocław-Kraków 1958.
- Lenart - T. L e n a r t o w i c z, *Wybór poezji*, Wrocław 1972.
- Ludzie - *Ludzie Oświecenia o języku i stylu*, t. I, Warszawa 1958.
- MickDzP - A. M i c k i e w i c z, *Dzieła poetyckie*, t. I-IV, Warszawa 1965.
- NałGran - Z. N a ł k o w s k a, *Granica*, Warszawa 1963.
- NarKor - *Korespondencja Adama Naruszewicza 1762-1796*, Wrocław 1959.
- OrzeszMarta - E. O r z e s z k o w a, *Marta*, Warszawa 1967.
- Pawlik - M. P a w l i k o w s k a - J a s n o r z e w s k a, *Wybór poezji*, Wrocław 1972.
- PrusFar - B. P r u s, *Faraon*, t. I-II, Warszawa 1956.

- PrusLal - B. P r u s, *Lalka*, t. I-II, Warszawa 1959.
- Przyb - J. P r z y b o ś, *Czytając Mickiewicza*, Warszawa 1956.
- PutPół - J. P u t r a m e n t, *Pół wieku*, t. I-III, Warszawa 1969.
- ReymFern - W. S. R e y m o n t, *Fermenty*, t. I-II, Kraków 1965.
- RzewPan - H. R z e w u s k i, *Pamiętki Soplicy*, Warszawa 1978.
- SD - *Słownik języka polskiego*, red. W. D o r o s z e w s k i, t. I-XI, Warszawa 1958-1969.
- SL - S. B. L i n d e, *Słownik języka polskiego*, t. I-VI, wyd. II, Lwów 1854-1860.
- SłowDz - J. S ł o w a c k i, *Dzieła*, t. IV, VII, XIII, Wrocław 1959.
- SPP - *Słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa 1973.
- SSzob - S. S z o b e r, *Słownik poprawnej polszczyzny*, wyd. III, Warszawa 1958.
- StaszDzien - *Dziennik podróży Stanisława Staszica 1789-1805*, Kraków 1931.
- StaszUw - S. S t a s z i c, *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*, Wrocław 1952.
- ŚniadKor - *Korespondencja Jana Śniadeckiego. Listy z Krakowa*, t. I, Kraków 1932.
- Święt - A. Ś w i ę t o c h o w s k i, *Dusze nieśmiertelne*, Wrocław-Kraków 1957.
- TremList - S. T r e m b e c k i, *Listy*, t. I-II, Wrocław 1954.
- TremPis - S. T r e m b e c k i, *Pisma wszystkie*, t. I-II, Warszawa 1953.
- WęgOrg - *Organy. Poema heroikomiczne w sześciu pieśniach przez Tomasz Kajetana Węgieńskiego*, Warszawa 1956.
- WyspDram - S. W y s p i a ń s k i, *Dramaty wybrane*, t. I-II, Kraków 1972.
- ZabFir - F. Z a b ł o c k i, *Fircyk w zalotach*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961.
- ZabSar - F. Z a b ł o c k i, *Sarmatyzm*, Warszawa 1950.
- ZapK 1974 - *Zapomniane konstrukcje składni nowopolskiej (1780-1822). Wybór przykładów*, oprac. A. Kałkowska, K. Pisarkowa, M. Szybiłstowa, J. Twardzikowa, 1974.
- ZapK 1975 - *Zapomniane konstrukcje składni nowopolskiej (1822-1863). Wybór przykładów*, oprac. A. Kałkowska, K. Pisarkowa, M. Szybiłstowa, J. Twardzikowa, 1975.
- ZapK 1977 - *Zapomniane konstrukcje składni nowopolskiej (1863-1918). Wybór przykładów*, oprac. A. Kałkowska, K. Pisarkowa, M. Szybiłstowa, J. Twardzikowa, 1977.

Maria Lesz-Duk

ADJECTIVES FOLLOWED BY A PREPOSITIONAL PHRASE
IN MODERN POLISH

The purpose of this article is to describe the syntax of adjectives followed by prepositional phrases in Polish. First adjectives followed by a preposition + Genitive are discussed; for example: *droższy od srebra, miły dla gości*. Then adjectives followed by a preposition + Accusative, of the type *droższy nad życie, brzemenny w wydarzenia*. Then the author discusses adjectives followed by a preposition + Instrumental, for example: *współmierny z zarobkami, odpowiedzialny przed społeczeństwem*, and finally adjectives followed by a preposition + Locative: *swobodny w rozmowie, zgrabny w ruchach*, and + Dative; for example: *lek skuteczny przeciwko grypie*.